

ПРА СФЕРУ ЎЖЫВАННЯ І ПАХОДЖАННЕ ПРЫКАЗКІ З ВЯЛІКАГА ГРОМУ МАЛЫ ДОЖДЖ

УДК 811.161.3'373

Даследуюцца сфера ўжывання і паходжанне прыказкі *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>*. Выяўлена, што прыказка ў беларускай мове мае варыянт *З вялікай хмары малы дождж*, можа ўжывацца як у пераносным, так і ў прамым значэнні, мае інтэрнацыянальную сферу ўжывання, узыходзіць да адной з самых старажытных універсальных народных прыкмет пра надвор'е. Выказваецца меркаванне, што розныя варыянты прыказкі маюць у беларускай мове рознае паходжанне.

Ключавыя словы: *беларуская мова, прыказка, этымалогія, запазычанне, польская мова.*

The article deals with the scope and origin of the proverb *З вялікага грому малы дождж*. It was found that the Belarusian variant of the proverb *З вялікай хмары малы дождж* can be used both in the figurative and in the literal sense, it is of an international scope, it dates back to one of the oldest folk universal signs of weather. It was also suggested that the variants of the proverb have different origin in the Belarusian language.

Вызначэнне паходжання і сферы функцыянавання прыказак, якія ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, – адна з актуальных праблем беларускага мовазнаўства, у прыватнасці парэміялогіі як асобнага раздзела навукі аб мове [1, с. 44 – 65], яна мае важнае значэнне пры размежаванні ўніверсальнага (агульнага з усімі мовамі ці пераважнай большасцю моў свету), інтэрнацыянальнага (агульнага толькі з пэўнымі мовамі) і спецыфічнага (нацыянальна-культурнага) кампанентаў у сістэме парэміялагічных адзінак беларускай мовы [2], што таксама актуальна як для беларускай

парэміялогіі, так і для парэміялогіі і фразеалогіі славянскіх моў [3].

Мэта нашага даследавання – акрэсліць сферу ўжывання, удакладніць паходжанне і вызначыць прыналежнасць да нацыянальна-культурнага кампанента беларускай мовы такой прыказкі, як *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>*.

Паходжанне і сфера ўжывання прыказкі *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>* паводле беларускай парэміяграфіі.

Прыказка *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>* ў “Этымалагічным слоўні-

ку прыказак” І. Лепешава вызначаецца як “уласна беларуская”, што «пабудавана на ўяўнай антаніміі, на супрацьпастаўленні прыметнікавых квазіантонімаў: тут *вялікага (грому)* абазначае ‘значнага па сваёй сіле, гучнасці, працягласці’, а *малы дождж* – ‘слабы, кароткі» [4, с. 49].

Прыказка зафіксавана ў шэрагу парэміяграфічных зборнікаў другой паловы XIX – сярэдзіны XX ст. у розных варыянтах – І. Насовіча (1874), Я. Ляцкага (1898), Ф. Янкоўскага (1957, 2-е выд. 1962, 3-е выд. 1992), М. Грынблата (1976) са спасылкай на зборнікі Е. Раманава (1886), Я. Ляцкага (1898) і інш. [5, кн. 1, с. 53], В. Рабкевіча (1985). Аднак прыказка не адзначаецца ў такіх буйных парэміяграфічных працах, як зборнікі А. Сержпутоўскага (1908), М. Федароўскага (1935), Я. Рапановіча (1958, 2-е выд. 1974) і інш. Прыказка ў розных варыянтах адлюстравана ў тлумачальных парэміяграфічных слоўніках беларускай мовы – Р. Шкрабы і І. Шкрабы (1987), І. Лепешава і М. Якалцэвіч (1996, 2-е выд. 2002; 2011), а таксама А. Аксамітава (2000, 2-е выд. 2002).

Трэба адзначыць, што ў шэрагу парэміяграфічных крыніц прыказка *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>* кваліфікуецца як варыянт прыказкі *З вялікай хмары малы дождж* – у зборніку М. Грынблата (1976) [5, кн. 1, с. 53], у тлумачальных слоўніках Р. Шкрабы і І. Шкрабы (1987), А. Аксамітава (2000, 2-е выд. 2002), а таксама ў другім выданні тлумачальнага слоўніка І. Лепешава і М. Якалцэвіч (2002). На гэтай падставе можна сцвярджаць, што названыя адзінкі не сінанімічныя ў адным са значэнняў, як гэта тлумачыцца ў трэцім выданні слоўніка І. Лепешава і М. Якалцэвіч (2011), а фармальныя варыянты адной і той жа прыказкі. Прыказкавы варыянт *З вялікай хмары малы дождж* зафіксаваны амаль ва ўсіх беларускіх парэміяграфічных крыніцах другой паловы XIX – сярэдзіны XX ст.

Тоесныя па змесце і аналагічныя ці блізкія па форме прыказкі ў іншых еўрапейскіх і не-еўрапейскіх мовах.

Паводле іншамоўных парэміяграфічных крыніц другой паловы XIX – канца XX ст., ва ўкраінскай мове ўжываецца прыказка *Великий грим, та малий дощ* [6], у англійскай (амерыканскі варыянт) – *When the thunder is very loud, there's very little rain* (літ. “Калі гром вельмі гучны, тады вельмі малы дождж”) [7, р. 33], у латышскай – *Pērkons sausu laiku arducina* (літ. “Гром у сухі час”) [7, р. 33], у кітайскай – 雷声大雨点小 (літ. “Гром, але малы дождж”), 雷声儿大雨点儿小 (літ. “Гром моцны – дождж малы”) [8] і г. д. Акрамя гэтага ў польскай мове існуе вельмі блізкая па форме прыказка – *Z wielkiej burzy mały deszcz* (літ. “З вялікай навальніцы малы дождж”)

[9, s. 45; 10, s. 47; 11, s. 854], у французскай мове – *De grand vent, petite pluie* (літ. “Моцны вецер – малы дождж”) [12] і г. д.

Прыказкавая адзінка *З вялікае хмары малы дождж* вызначаецца ў “Этымалагічным слоўніку прыказак” І. Лепешава як “агульная для ўсходнеславянскіх і польскай моў” [4, с. 49]. Прыказка ўжываецца ў польскай мове – *Z wielkiej chmury mały deszcz* (літ. “З вялікай хмары малы дождж”) [9, s. 59; 10, s. 29; 13, s. 235], ва ўкраінскай – *Велика хмара, та малий дощ, З великої хмари малий дощ буває* [14, № 4138], а таксама ў крыху змененай форме ў рускай – *Из большой тучи да малая капля* [15, с. 811], *От большой тучи не всегда много дождя* [16, с. 917].

Разам з тым тоесныя па змесце і аналагічныя ці блізкія па форме прыказкі ёсць і ў іншых еўрапейскіх мовах, напрыклад у нямецкай – *Grosse Wolken, kleiner Regen* (літ. “Вялікія хмары – малы дождж”) [13, s. 235], *Aus einer grossen Wolke kommt oft nur ein kleiner Regen* (літ. “І з вялікай хмары часта бывае малы дождж”) [17], у харвацкай – *Kad se jako oblaci, lehko i deždji* (літ. “Калі воблачна, можа быць і дождж”) [18, s. 184] і г. д. Параўн. таксама ў лацінскай мове – *Dant saepe parvum magna nubila pluviam* (літ. “Нярэдка з вялікай хмары малы дождж”) [19]. Ёсць такая прыказка і ў іншых мовах свету, напрыклад у кітайскай мове – 旱云 (літ. “Хмара без дажджу”) [20].

Усе згаданыя парэміялагічныя адзінкі мэтазгодна лічыць рознымі нацыянальнымі варыянтамі адной і той жа інтэрнацыянальнай парэміі з лагічна-семантычнай структурай “вялікая хмара / навальніца / вялікі гром vs. малы дождж / суха”. У большасці моў ужываецца, як правіла, толькі які-небудзь адзін з варыянтаў – або пра “вялікую хмару”, або пра “навальніцу”, або пра “вялікі гром”. Аднак у трох мовах з названых, акрамя беларускай, – кітайскай, польскай і ўкраінскай – ужываецца больш за адзін варыянт інтэрнацыянальнай парэміі, параўн.: 雷声大雨点小 (літ. “Гром, але малы дождж”) [8], 旱云 (літ. “Хмара без дажджу”) [20], *Z wielkiej burzy (chmury) mały deszcz* (літ. “З вялікай навальніцы / хмары малы дождж”) [9, s. 45, 59; 10, s. 47; 11, s. 854], *Великий грим (З великої хмари), та малий дощ* [6].

Паходжанне інтэрнацыянальнай прыказкі *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>*.

Прататып прыказкі склаўся, відаць, у выніку народных назіранняў за адпаведнымі з’явамі прыроды, паколькі ў шматлікіх народных прыкметах на розных мовах часта супастаўляюцца хмары розных памераў, формаў і колераў і чаканы з іх дождж. Напрыклад, у нямецкай мове – *Der Regen fällt nicht so schwer, als die Wolken*

schwarz sind (літ. “Дождж можа быць і не такі моцны, як гэта абяцаюць чорныя хмары”), *Eine kleine Wolke kann grossen Regen bringen* (літ. “І маленькія хмары моцны дождж прыносяць”), *Helle Wolken – wenig Regen; schwarze Wolken bringen Segen* (літаральны “Светлыя хмары – мала дажджу, чорныя хмары – мілата”) [21] і г. д. Параўн. таксама ў лацінскай мове – *Nivola vacante aequa non porta* (літ. “Аблачынкі-валацугі вады не нясуць”) [21]. Такого тыпу народныя прыметы можна лічыць універсальнымі, бо яны відавочна ніяк не абмежаваны (у адрозненне ад усіх іншых народных прыкмет пра надвор’е) адпаведнымі лакальнымі назіраннямі.

Трэба заўважыць, што вобраз хмары без дажджу і выразы, якія склаліся на аснове народнай прыкметы, ужываюцца ў Святым Пісанні, напрыклад: *Што хмары і вятры без дажджу, тое чалавек, які абяцае гасцінцы і іх не дае* (Выслоўі, 25, 14); *Такія бываюць спакусай на ваішых вячэрах любові: банкетуючы з вамі, без страху напасваюцца; гэта – бязводныя хмары, што вецер носіць; восеньскія дрэвы, бясплодныя, двойчы памёрлыя, выкарчаваныя* (Юда, 1, 12). Гэта, безумоўна, паспрыяла пашырэнню папулярнасці прыказкі ў еўрапейскіх народаў.

Мова-крыніца беларускай прыказкі *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>*.

Найбольш ранні па часе ў славянскіх мовах – варыянт прыказкі “вялікая хмара vs. малы дождж”, зафіксаваны ў польскай мове яшчэ ў пачатку XVII ст., паводле “*Proverbiorum polonicorum*” (1618) С. Рысінскага – самага першага друкаванага зборніка славянскіх прыказак – *Z wielkiej chmury mały deżdż* (senturia XVIII, 10) [22]. У нямецкай мове гэты варыянт занатаваны ў другой палове XIX ст. у фундаментальным парэміялагічным зборніку К. Ф. В. Вандэра (1867 – 1880) – *Grosse Wolken, kleiner Regen* [17], прыкладна ў гэты ж час – у рускай мове зафіксаваны нацыянальны субварыянт з вобразам “кроплі” як перыфразы “малога дажджу” ў зборніку У. Далея (1862) – *Из большой тучи да малая капля* [15, с. 811], а таксама ў адметнай лексічна-граматычнай форме адзначаны ў другой палове XX ст. у зборніку У. Анікіна (1988) – *От большой тучи не всегда много дождя* [23, с. 245]. Варыянт “навальніца vs. малы дождж” таксама ўпершыню зафіксаваны ў польскай мове ў першай палове XVII ст. у слоўніку “*Adagia polonica selecta etc.*” Г. Кнапскага (1632) – *Z wielkiej burzy mały deszcz* [24, s. 1374]. Варыянта “вялікі гром vs. малы дождж” няма ні ў адной з трох моў, але ў нямецкай і рускай мовах ужываюцца прыказкі з адваротнай вобразнасцю “гром vs. залава / дождж” – *Auf Donner folgt gern Regen* (літ. “Пасля грому будзе дождж”) [17], *Спро-*

си громом – ответят ливнем (ливнем ответят) [25, т. 2, с. 717; 26, с. 79].

Можна меркаваць, што розныя варыянты гэтай інтэрнацыянальнай прыказкі маглі трапіць у беларускую мову незалежна адзін ад аднаго.

Хутчэй за ўсё, варыянт “вялікая хмара vs. малы дождж” запазычаны ў беларускую мову з польскай мовы не пазней за канец XVIII ст. (перыяд найбольшага ўплыву польскай мовы на беларускую), хоць нельга выключыць і магчымасць таго, што ён мог быць трансляваны і раней, з сярэднявечных лацінскіх тэкстаў, дзе ўжывалася згаданае выслоўе *Dant saepe parvum magna nubila pluviam* [19]. У такім выпадку калька з лацінскай мовы *З вялікай хмары малы дождж* спачатку ўжывалася ў пісьмовым маўленні (што патрабуе дадатковага высвятлення), а пасля трапіла і ў гутарковую мову.

Варыянт прыказкі “вялікі гром vs. малы дождж” наўрад ці мог быць скалькаваны з латышскай, англійскай ці кітайскай мовы, у якіх ён таксама ўжываецца, з прычыны значнай абмежаванасці ці адсутнасці кантактаў з гэтымі мовамі. Можна меркаваць, што гэты варыянт утварыўся ў выніку запазычання (не пазней за пачатак XIX ст.) польскай прыказкі *Z wielkiej burzy mały deszcz*, у працэсе асіміляцыі якой беларускае навальніца як адпаведнік польскаму *burza* замяніўся на больш прыдатнае *гром*. Не варта выключыць і магчымасць таго, што варыянт “вялікі гром vs. малы дождж” мог сфарміравацца непасрэдна ў беларускай мове, аднак не сам па сабе, а ўтварыўся ад запазычанага раней у беларускую мову прыказкавага варыянта “вялікая хмара vs. малы дождж” шляхам субстытуцыі ў лагічна-семантычнай структуры парэміі паняццяў “хмара” і “гром” (і адпаведнай замены лексічных кампанентаў) пад уплывам, па-першае, узаемасувязі названых прыродных з’яў (што можа абумоўліваць непадзельнасць іх успрымання, а г. зн. магчымасць іх раўназначнай узаемазамяняльнасці ў прыказкавай карціне свету пры адлюстраванні вобразу навальніцы), а па-другое, прыказак у польскай, рускай, нямецкай і іншых мовах, у якіх звязваюцца паняцці, з аднаго боку, “грому / навальніцы”, а з другога – “дажджу”, параўн. у польскай мове – *Z wielkiej burzy mały deszcz* [9, s. 45], у рускай – *Спроси громом – ответят ливнем (ливнем ответят)* [25, т. 2, с. 717], у нямецкай – *Auf Donner folgt gern Regen* [17] і г. д.

Такім чынам, прыказка *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>* ў беларускай мове фіксуецца з сярэдзіны XIX ст., гэты варыянт прыказкі *З вялікай хмары малы дождж*, які ўжываецца як у пераносным, так і ў прамым

значэнні, але менш актыўна, чым прыказкавы варыянт *З вялікай хмары малы дождж*.

Прыказка мае інтэрнацыянальную сферу ўжывання (у мовах чатырох моўных груп інда-еўрапейскай моўнай сям'і, балтыйскай, германскай, раманскай і славянскай, а таксама ў мове сіна-тыбецкай моўнай сям'і – кітайскай) і з'яўляецца ў беларускай мове адным з нацыянальных варыянтаў інтэрнацыянальнай парэміі з лагічна-семантычнай структурай “вялікая хмара / навальніца / вялікі гром vs. малы дождж / суха”.

Парэмія ўзыходзіць да адной з універсальных народных прыкмет пра надвор'е. Розныя яе варыянты маюць у беларускай мове рознае паходжанне. Варыянт “вялікая хмара vs. малы дождж” запазычаны ў беларускую мову, відаць, не пазней за канец XVIII ст. з польскай мовы (*Z wielkiej chmury mały deszcz*). Варыянт “вялікі гром vs. малы дождж” утварыўся ў беларускай мове не пазней за пачатак XIX ст. або ў выніку асіміляцыі запазычанай польскай прыказкі *Z wielkiej burzy mały deszcz*, або ад раней запазычанага ў беларускую мову варыянта “вялікая хмара vs. малы дождж”.

Прыказка *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>*, як і яе варыянт *З вялікай хмары малы дождж*, не з'яўляецца часткай нацыянальна-культурнага кампанента парэміялагічнай сістэмы беларускай мовы, паколькі не належыць да адзінак уласна беларускага паходжання, не мае нацыянальна маркіраваных лексічна-граматычных ці стылістычных элементаў і не характарызуецца ў сучаснай беларускай мове адметнай семантыкай.

Скарачэнні

Літ. – літаральна; vs. – супраць (лацінскае *versus*).

Спіс літаратуры

1. Лепешаў, І. Я. Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства : дапаможнік / І. Я. Лепешаў. – Гродна : ГрДУ імя Янкі Купалы, 2006. – 279 с.
2. Петрушевская, Ю. А. Интернациональные, заимствованные и исконно языковые единицы в составе паремнологического фонда современного белорусского языка / Ю. А. Петрушевская // Вестник Новгородского гос. ун-та. Сер. “Филол. науки”. – 2014. – № 77. – С. 123 – 126.
3. *Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie* = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии : XV Международный съезд славистов, г. Минск, Республика Беларусь, 20 – 27 августа 2013 г. / Internationales Slawistenkomitee, Phraseologische Kommission; Hrsg. H. Walter, V. M. Mokienko. – Greifswald : E.M.A.-Universität, 2013. – 276 S.
4. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 2014. – 141 с.
5. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / склад. М. Я. Грынблат. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976.
6. Овсиенко, М. Образні висловы в мові жителів села Глинська, що на Сумщині, та навколишніх сіл [Электронный ресурс] / М. Овсиенко. – 2015. – Режим доступа : http://vk.com/topic-30468293_25445892. – Дата доступа : 15.05.2015.

7. *Latvian-English Dictionary* : Vol. 1–2 / comp. by L. Zusne. – USA : Xlibris, 2008. – 825 pp.

8. Гром [Электронный ресурс] // Китайский онлайн-словарь. – 2015. – Режим доступа : <http://bkrs.info/slovo.php?ch=%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC>. – Дата доступа : 25.05.2015.

9. Adalberg, S. *Księga przysłów, przypowieści i wyrażenia przysłowiowych polskich* / S. Adalberg. – Warszawa : Druk E. Skiwskiego, 1889 – 1894. – XVIII, 31 [32], 805 s.

10. *Mała księga przysłów polskich* / pod red. S. Nyczaja. – Radom : Oficyna Wydawnicza STON I, 1996. – 273 s.

11. Stypuła, R. *Słownik przysłów i powiedzeń rosyjsko-polski, polsko-rosyjski* / R. Stypuła. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 2003. – 999 s.

12. Французско-русский фразеологический словарь (онлайн-версия) [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа : <http://www.classes.ru/all-french/dictionary-french-russian-phrase-term-12616.htm>. – Дата доступа : 25.05.2015.

13. Wójcik, A. *Słownik przysłów niemiecko-polski, polsko-niemiecki* / A. Wójcik, H. Ziebart. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 2001. – 547 s.

14. Номис, М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / спор. М. Номис. – СПб. : В друкарнях Тиблена і комп. і Куліша, 1864. – VII, 304, XVII с.

15. Даль, В. И. *Пословицы русского народа* / В. И. Даль. – М., 1862. – XL, 1095, 6 с.

16. Мокиенко, В. М. *Большой словарь русских пословиц* / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, Е. К. Николаева. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2010. – 1024 с.

17. Wander, K. F. W. *Deutsches Sprichwörter-Lexikon* : Vol. I – V / K. F. W. Wander. – Leipzig : F. A. Brockhaus, 1867 – 1880.

18. Čelakovský, Fr. L. *Mudrosloví národa slovanského v příslovích* : připojena je též sbírka prstonárodních českých pořekadel / uspořádal a vydal Fr. L. Čelakovský. – V Praze : V Komissí u Fr. Řivnáče, 1852. – 644, X s.

19. Лігоненко, О. В. *Крилаті латинські вислови* / О. В. Лігоненко. – Донецьк : Вид. Заславський О. Ю., 2009. – 424 с.

20. Туча [Электронный ресурс] // Китайский онлайн-словарь. – 2015. – Режим доступа : <http://bkrs.info/slovo.php?ch=%D1%82%D1%83%D1%87%D0%B0>. – Дата доступа : 25.05.2015.

21. Дождь, облака и туманы, роса и град [Электронный ресурс] // Приметы. – 2015. – Режим доступа : http://primeti.smeha.net/dozhd_tuman_rosa_grad. – Дата доступа : 25.05.2015.

22. Rysiński, S. *Proverbiorum polonicorum centuriae decem et octo* / S. Rysiński. – Lubcz : Piotr Blastus Kmita, 1618. – VIII, 84 s.

23. *Русские пословицы и поговорки* / сост. Ф. М. Селиванов, Б. П. Кирдан, В. П. Аникин. – М. : Худож. лит., 1988. – 431 с.

24. *Thesauri Polono Latino Graeci Gregorii Snapii e Societate Iesu, Tomus Tertius*. Continens Adagia Polonica selecta, & sententias morales ac dicteria faceta, honesta. Latine & Graece reddita. Quibus, praesertim obscurioribus, addita est lux & interpretatio ex variis auctoribus, ac multiplex eruditio passim inspersa. – Cracoviae : Typis Francisci Caesarii, 1632. – 1388 s.

25. Даль, В. И. *Толковый словарь живого русского языка* : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955.

26. Подобин, В. М. *Русские пословицы и поговорки* / В. М. Подобин, И. П. Зимина. – Ленинград : Лениздат, 1956. – 423 с.

Юлія ПЕТРУШЭЎСКАЯ,

аспірант кафедры беларускай мовы
Магіяеўскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя А. А. Куляшова.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11 жніўня 2015 г.